

ЗАМАНБАП АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ СӨЗ ИРЭТИНИН НЕГИЗГИ МҮНОЗДҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация. Макалада заманбап англис тилиндеги сөз иретинин негизги мүноздүү өзгөчөлүктөрүн, айрымасын, түрүн, жана сөз иретинин бир калыптуулугун, туруктуулугун белгилейт. Ошондой эле бекитилген сөз тартибине карабастан, реманы баса белгилөө үчүн англис тилинде ар кандай өзгөрүүлөрдү жасоого болоору айтылат.

Негизги сөздөр: сөз ирети, сөз иретинин функциясы, инверсия, инвертия, темасы, ремасы, грамматикалык жана коммуникациялык функциясы.

Основные характерные особенности порядка слов в современном английском языке.

Аннотация. В статье рассматриваются основные характерные особенности порядка слов в современном английском языке, его разновидности, а также подчеркивается устойчивые порядка слов. В нем также говорится, что, несмотря на утвержденный порядок слов, можно внести различные изменения в английский язык, чтобы подчеркнуть Рему.

Ключевые слова: порядок слов, функции порядка слов, инверсия, инвертирование, темы, ремы, грамматические и коммуникативные функции.

THE MAIN CHARACTERISTIC FEATURES OF WORD ORDER IN MODERN ENGLISH

Annotation. The article deals with the main characteristic features of word order in modern English, its varieties, emphasizes and the stable word orders. It also says that, in spite of the approved word order, various changes can be made to the English language to emphasize the rhyme.

Key words: word order, the function of word order, inversion, invert, theme, rhema, the grammar and communication functions.

Заманбап англис тилиндеги сөз иретинин негизги мүноздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири бул грамматикалык каражат болуп эсептелинет. Англис тилиндеги сүйлөмдөрдө негизги өзгөчөлүктөр - бир калыптагы туруктуу сөз тартиби. Орус тилинен айырмаланып, англис тилиндеги зат атоочтор жана этиштер жеке тыбышына ээ эмес, сын атоочтордун жана ат атоочтордун соңу болбойт, ошондуктан сөздөрдүн өз ара байланышы сөздөрдүн ирети менен

аныкталат. Дагы бир англис тилиндеги сүйлөмдөрдүн мүнөздүү өзгөчөлүгү - бекем туруктуу сөз тартиби. Азыркы англис тилиндеги туруктуу тартип сөз ирети чоң мааниге ээ, анткени тилдеги морфологиялык тутумдун начар системасынан улам, сүйлөм мүчөлөрү көбүнчө сүйлөмдө ээлеген орду менен гана айрымаланат. Адатта, англис тилиндеги сөз тартиби төмөнкүдөй: ээ-баяндооч-толуктоо- жагдай. Мисалы: She does her homework with pleasure. She (ээ) does (баяндооч) her homework (толуктоо) with pleasure (жагдай). Ал кыз аткарат тапшырмасын кубаныч менен. Жагдайдын орду менен убактысы мүмкүн сүйлөмдүн ээсинин астында келиши мүмкүн. Мисалы: At the moment I cannot talk. Азыркы учурда сүйлөй албайм. Орус тилиндеги сөз айкаштыгы сөздөрдүн өз ара байланышы, ошондой эле сөздүн синтаксистик функциясы негизинен сөздүн формасы, анын аягы менен аныкталат. Азыркы англис тилинде сөздүн синтаксистик функциясын көрсөткүчү анын сүйлөмдөгү орду болуп саналат. Мисалы: Мугалим окуучудан сураган десек, эгер биз биринчи жана үчүнчү сөздөрдү формаларын өзгөртпөстөн алмаштырсаңыз, сүйлөмдүн мазмуну өзгөрбөйт: Мугалим окуучусунан сурайт. Мугалим деген сөз бул сүйлөмдүн предмети болуп саналат, анткени ал номинативдик учурда, ал эми окуучунун зат аталышы сүйлөмдүн башында орун алганына карабастан, түздөн- түз кошумча болуп саналат. Мугалим окуучудан сураса, эгер биз орун алмаштырсак Окуучу мугалимден сурайт деп, бул жерде мазмуну таптакыр башкача. Анткени англис тилинде зат атоочтун ролу сүйлөм өз орду менен аныкталат: этиштен мурун келген зат атооч предикат, ал баш ийүүчү, ал эми предикаттан кийин орун алган зат атооч түздөн- түз предмет. Демек, сүйлөмдө сөздөрдүн орду англис тилинде орус тилине караганда бир кыйла чон семантикалык ролду ойнойт. Предикаттан мурун предмет жана предикаттан кийин түздөн- түз объект келген сөздүн тартиби. Англис тилинде эки маанилүү сөз тартиби бар: түз жана кыйыр (тескери) сөз ирети. Түз сөз ирети жай жана терс сүйлөмдөрдө колдонулат, ал эми кыйыр (тескери) сөз ирети суроолуу сүйлөмдөрдө колдонулат. Англис тилинде сүйлөмдөрдүн сөз ирети орус тилиндеги сөз иретинен айрымаланат. Орус тилинде ал эркин түзүлөт, мисалы: Мама мыла посуду. Посуду мыла мама. Мыла посуду мама. Ал эми кыргыз тилинде, Энем жууду идиштерди. Идиштерди жууду энем. Жууду идиштерди энем. Көрүнүп тургандай, сунуштардын мааниси шарттар - эне жана идиштер ордун алмашкандан өзгөргөн жок. Англисче үч сүйлөмдүн баары төмөнкүдөй которулат: Эне идиш жууп жатты. Себеби англис тилиндеги сүйлөмдө туруктуу сөз тартиби бар. Орусча айтканда, англисче сөздөр бир жерден экинчи жерге секире албайт. Англисче сөз ирети туруктуу тартипте жана консервативдүү, ал өзгөрүүнү жактырбайт. Демек, сунуштун ар бир түрү өзүнүн бузулгус мыйзамдарына ээ. Сөздөрдүн синтаксистик функциялары көбүнчө англис тилинде алардын сүйлөмдө ээлеген орду боюнча аныкталат. Мисалы: эгер сүйлөмдөгү сөздөрдүн иретин өзгөртсөк: The hunter killed a bear. Мергенчи (ээ) аюуну өлтүрүп (кошумчалайт), эгер сүйлөмдүн аягына мергенчи коюп, аюуну биринчи орунга койсок, ушул эки сөздүн функциялары, демек, сүйлөмдүн мааниси таптакыр өзгөрдү: аюу өлтүрүлдү мергенчи. Орус тилинде сөздөрдүн ортосундагы синтаксистик мамилелердин бай өнүккөн тутумунун аркасында, натыйжада, орус тили сөз тартибин баса белгилөө, сөз айкашы ж.б. үчүн кеңири колдонот. (Мергенчи аюуну өлтүргөн. Аюуну мергенчи өлтүргөн). Сөздүн структуралык-грамматикалык функциясы грамматикалык (бул учурда синтаксистик) жана семантикалык (семантикалык) түзүлүштү, башкача айтканда, семантикалык-синтаксистик функцияны айкалыштырууга мүмкүндүк берген негизги универсалдуу функция катары таанылган. Бул логикалык жана грамматикалык, коммуникативдик-прагматикалык жана

эмоционалдык функцияларды айкалыштырууга мүмкүндүк берет. Сүйлөмдөгү сөз тартибинин коммуникативдик функциясы айтылган сөздөрдү теманын ("ушул") жана ременин ("жаңы") курамына бөлүү менен көрсөтүлөт. Бекитилген сөз тартибине карабастан, реманы баса белгилөө үчүн англис тилинде ар кандай өзгөрүүлөрдү жасоого болот. Булар, биринчи кезекте, баштапкы жана акыркы позицияларда инверсияны камтыйт. Мисалы, экзистенциалдык мааниси бар сүйлөмдөр: Seated in a row close to one another were three ladies. Бир-бирине жакын катар үч аял отурушту. There was little sentimentality about the Forsytes (J. Galsworthy); Форситтерге карата сезимталдык жок болчу (Дж. Гальсворди); аны колдонуу ... that / who: It was at this moment that the idea came to him... It was Bosinney who first noticed her, and asked her name (J. Galsworthy); Дал ушул маалда ага идея келди ... Аны биринчи байкаган Босинни болчу жана анын атын сурады (Дж. Гальсвордти); кырдаалды тескерисинче: Never had there been so full an assembly.... (J. Galsworthy) Эч качан мындай чогулуш болгон эмес ... (J. Galsworthy) ж.б. Предикат предметтен кийин келген сөздүн тартиби түз деп аталат. Эгерде предикат же анын бир бөлүгү предметтен мурун келсе, сөз тартиби тескери, же инверсия деп аталат.

Инверсия толук жана жарым-жартылай болушу мүмкүн. Толук инверсия менен, предикаттын бардыгы предметтен мурун келет. Мисалы: Сырыңыз барбы? (Хемингуэй) Сизде сыр барбы? Жарым-жартылай инверсия менен предикаттын бир гана бөлүгү - жардамчы же модалдык этиш - субъекттин алдына, ал эми андан кийинки семантикалык этиш келет. Мисалдар: Бир нерсе болду бекен? Бир нерсе болдубу? Англисче сүйлөүсүңбү? Сиз англисче сүйлөйсүзбү? Суроо предметке же анын аныктамасына тиешелүү болгондорду кошпогондо, инверсия суроолу сүйлөмдөрүндө колдонулат. Толук инверсия сүйлөмдөрдө ошол жердеги кириш сөз менен колдонулат. Мисалдар: Бакчада жашыл отургучтар бар болчу. Паркта жашыл отургучтар бар болчу. Үйдө эч кандай өзгөрүү болгон жок. (Диккенс) Толук инверсия, эгер субъект зат атооч менен туюнтулса, предикат түздөн-түз объективге ээ боло албаган этиш болсо, ошол жердин шарттарынан башталган декларативдик сүйлөмдөрдө колдонулат. Мисалдар: Заводдордон бир аз аралыкта алардын ооруканасы турат. (Диккенс) Алардын ооруканасы заводдордон бир аз алыстыкта. Үйдүн артында фиддер болгон. (Хемингуэй) Үйдүн артында талаалар бар эле. Толук инверсия бул жерде, ал жакта, азыр, андан кийин, эгер тема зат атооч менен билдирилсе, анда башталган сүйлөмдөрдө колдонулат. Эгерде предмет жеке ат атооч болсо, сөздүн орду түз болот. Мисалдар: Ата келди. (Фолкнер) Мына, атасы. (Мына атасы келет) Толук инверсия көбүнчө түздөн-түз сүйлөгөндөн кийин автордун сөздөрүндө колдонулат, эгер предмет зат атооч менен, предикат менен - Present Indefinite же Past Indefiniteде этиш менен чагылдырылса. Мисалдар: - Мен аны ошол отургучка отургуздум, - деди Джордж. (Жером) Мен аны ошол отургучка отургуздум, - деди Джордж. - Ал узун бойлуу киши, - деди Том. (Диккенс) "Ал узун бойлуу адам" деди Том. Эгерде предикат предметке ээ болсо же предмет жеке ат атооч менен туюнтулган болсо, инверсия колдонулбайт. Мисалдар: - Сизде баары жакшыбы? - деп сурады ал киши бизден. "Жакшысызбы?" Ал киши бизден сурады. "Туура," деп жооп бердик. (Жером) "Макул" деп жооп бердик. Инверсия эч качан деген сөздөр менен башталган сүйлөмдөрдө колдонулат; сейрек, сейрек учурларда; аз жетишсиз; бекерге бекер; араң, араң араң; убакыт болгон жок... кантип. Бул учурда инверсия жарым-жартылай болот - субъекттин алдына жардамчы же модалдык этиш гана коюлат. Эгерде предикат Present Indefiniteде же Past Indefiniteде этиш менен туюнтулган болсо, анда to этишинин тиешелүү

формасы субъекттин алдына, ал эми негизги этиштин инфинитиви субъекттен кийин жайгаштырылат. Мисалы: Чындыгында мен түн ичинде ойгонгом. (Диккенс) Мен сейрек кечинде ойгонуп кеттим. Ошондой эле Вилли муну түшүнгөн жок. (Мальц) Жана Вилли муну түшүнгөн жок. “Инверсия” маселеси грамматикада да, стилистикада да типтүү курулуш катары каралат. Ошондо гана мен грамматикалык курстарга стилистикалык инверсия жана стилистика курсундагы грамматикалык инверсия деп аталууну чечтим. Демек, ачык-айкын грамматикалык эреже бузууларды ката деп атоо кыйынга турат. Аларда орун бар болгондуктан, аларды "четтөөлөр" деп атоого болот. Грамматика бул учурда анын кол алдындагылардын стили жана функциялары менен эсептешиши керек. Албетте, поэтикалык чыгармалар проза чыгармаларына караганда инверсиянын көбүрөөк түрлөрүн камтыйт, бирок эки учурда тең инверсиянын ар кандай түрү кездешет. Айрым учурларда ритмге жана рифмага болгон талап инверсияны пайда кылат. Мындай учурларда инверсия ритмикалык-эвфондук функцияга ээ. Прозада инверсия сүйлөмгө белгилүү бир ритмикалык үн берет. Бирок, поэзиядан айырмаланып, прозада ритм инверсияны пайда кылбайт, тескерисинче, инверсия сүйлөмдүн ыргагын берет. Орус тилине карата инверсия жөнүндө айта турган болсок, анда инверсия жөнүндө сөз кылуу кыйын, анткени инверсия нормадан четтөө болуп саналат жана тескерисинче. Көптөгөн мисалдар көрсөткөндөй, англис тилин үйрөнүп жаткан орус тилинде сүйлөгөндөр, өз эне тилдериндеги ар түрдүү сөздөргө көнүп калгандыктан, англис тилиндеги сөз тартибин ашыкча диверсификациялоого аракет кылышат. Алардын сүйлөгөн сөздөрүнө мүнөздүү: Мисалы: In the KR live 6 mln. people. Кыргыз Республикасында 6 млн. эл. Came taxi and took us. Такси келип, бизди алып кетти. Okшош сөз тартиби менен сүйлөмдөр башталгыч жана орто мектеп окуучуларына мүнөздүү. Кийинчерээк, спикерлер бир гана стандарттуу сөз тартибин үйрөнүшөт жана анын өзгөртүү жөндөмүн билишпейт. Англис тилиндеги сөз тартибинин алсыз өзгөрүлмөлүүлүгү англис тилинин бир катар морфологиялык жана синтаксистик каражаттары менен чечилет: 1. Өзүнчө белгиленген конструкцияларды колдонуу: It was I who did it - Мен муну жасадым. - Мен жасадым. 2. Макаланы колдонуу: Мага бир кыз келди. The girl came up to me - Кыз мага келди. 3. Логикалык стрессти колдонуу (курсив менен): I did it - Мен муну жасадым. - Мен жасадым. 4. Инверсия: In front of him lay a vast valley lit by the morning sun. Анын алдында таңкы күндүн нуру менен жайылган кең өрөөн турчу. - Анын алдына эртең менен күн нуру төгүлүп турган кең түздү сунду. 5. Конструкцияны пайдалануу. There is/are: Бар / бар: There were a lot of people in the room. Бөлмөдө көп адамдар бар эле. Бөлмөдө көп адамдар бар эле. Конструкция. There is/are англис тилин үйрөнүүчүлөр көп кездешет жана активдүү колдонушат. Сөз тартиби эки тилде тең стилдештирүү каражаты катары байкалат, бул функция анын көз карандысыздыгын камсыз кылат. Орус тилинде ал коммуникативдик функцияга баш ийген, ал эми англис тилинде стилистикалык функция сүйлөмдүн грамматикалык уюштурулушу менен тыгыз байланыштуу. Ошентип, ар кандай лингвистикалык түрлөргө таандык эки тилдин мисалында, тилдеги сөз тартиптеринин мыйзамдарын изилдөөдөгү негизги көйгөй анын эки негизги функциясынын: грамматикалык жана коммуникативдик өз ара аракеттешүүсү экендиги аныкталды. Англис тилинин грамматикасында түз жана кыйыр(тескери) сөз тартиби менен башка тилдерден айрымаланат. Түз сөз ирети жай жана терс сүйлөмдөрдө колдонуулары, ал эми кыйыр (тескери) сөз ирети суроолуу сүйлөмдөрдө колдонуулары айтылат. Ал эми суроолордун ар кандай түрлөрүн берүүдө башкача сөз тартиптиби талап кылынат, көпчүлүк учурда

предметтин алдына көмөкчү же модалдык этиш коюлат, андаан кийин ээ, баяндооч, тоуктоо, жагдай ж.б. Англис тилинде декларативдик сүйлөмдөрдөгү инверсия качан ишкер сүйлөгөндө, адабият жагдайында же болбосо кинодо өзгөчө стилистик эффект түзүү үчүн колдонулат, адатта туруктуу сөз айкалыштары менен, инверсия айрым учурларда оозеки кепте да кездештирилет.

Колдонулган адабияттар:

1. В.А. Шевякова. Заманбап англис тили (сөз ирээти жана анын иш жүзүндө бөлүнүшү, интонациясы) - М: Илим, 1980.
2. Б.М. Ганшина, Н.Н. Василевская. Англис тили грамматикасы, 1998.
3. В. Матезиус. Чех тилиндеги сөз ирээтинин негизги функциялары.- Китепте: Прага лингвистикалык ийрими.М., 1967.251. .
4. И.И. Ковтунова. Заманбап орус тили. (Сөз ирээти жана тиешелүү мүчөлүк сунуштар): Окуу куралы. 2- ирет стереотиптик чыгарылышы. М.: Едиториал УРСС, 2002.
5. Дж. Гольсуорси. Форсайт Сага. – Добер Басылмасы, 2004.